

Meglehetősen borús ez a kép. Ahogy a szerző fogalmaz: „A magyar növekedési potenciál már a válság előtt, az EU-csatlakozás után csökkenésnek indult, s megfeleződött. A krízis kitörése után tovább csökkent, majd három éven át gyakorlatilag megszűnt. Annak dinamikája csak 2016-ban éri el az 1%-ot. Minthogy a kibocsátási rés negatív előjelű, az aktuális növekedés dinamikája átmenetileg magasabb lehet a jelzett ütemnél. Ám fenn tartható, dinamikus növekedési pálya csak a potenciális növekedés ütemét tartósn növekvő strukturális reformok révén lehet elérhető” (201.). Az idézett részből kiolvasható a válasz az olvasóban nyilván felmerülő kérdésre: az egy százalék alatti természetes növekedési ütemet kihozó modellel miként fér meg a 2014-es év örömtelen magas, csaknem négyszázalékos tényleges GDP-növekedése? Nos, mindaddig, amíg a kibocsátási rés negatív, azaz a gazdaság keresleti vagy más egyéb okok miatt a meglevő lehetőségei alatt teljesít, mód nyílik a természetes ütemet meghaladó növekedésre. Esetünkben úgy 2016-ra szűnik meg a képességszintünktől való elmaradás, és onnantól fenntartható módon (például újabb eladósodást vagy inflációs élénkítést nem vállalva) csak 1% körül nőhet gazdaságunk.

Hacsak nem valósulnak meg a növekedési képességet megnövelő strukturális reformok. Az utóbbiak mibenlétét azonban nem fejt ki a szerző, ahogy az utóbbi időszak gazdaságpolitikai gyakorlatát sem értékeli. A számokból azonban látszik, hogy a tőkeállomány, a munkaállomány és az endogén növekedési tényezők közé sorolható intézményi tényezők (jogbiztonság, transzparencia, korrupcióveszély, az erőforrások allokációjának ésszerűsége) terén hazánk jelentős lemaradásba került néhány más új tagországgal szemben. Térségünkben mások már eddig is komoly konvergenciateljesítményt értek el a fejlettebb nyugati társadalmakhoz viszonyítva, és hosszú távú kilátásaik is jobbak. A magyar vonatkozás a műben alapvetően az európai dilemmák részeként jelenik meg, így hazai teendőink kifejtését nem is kérhetjük számon a szerzőn, aki így is vastag művet tett le az olvasó elé. A benne foglalt tényanyag és a bemutatott projekció továbbgondolásra szorítja az olvasót. (Halmai Péter: *Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2014. 370 p.)

Bod Péter Ákos

DSC, tanszékvezető egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem

Levél a szerkesztőnek Kende Péter könyvéről

Kedves Sipos Júlia! Ön arra kért engem, hogy írjak ismertetőt Kende Péter: *Magyarság, zsidóság, emberiség* című, a Kalligram Kiadónál idén tavasszal megjelent könyvéről. Ez a kötet a szerző magyar nyelvű munkásságából válogatott életműsorozat befejező darabja, s indokoltnak tűnik ezt együttesen figyelembe venni. (Még 2013–14-ben *A kommunizmus és*

a magyar társadalom; Államiság a kommunizmus után; Nemzetek és népek Kelet-Európában) A megjelent négy kötet esszéi taglalják a kapitalizmus, a szocializmus, a magyar történelem, Kelet-Európa, az államiság, a köztársaságiság, magyarság, zsidóság, és még számos politikai eszme és tapasztalat feszítő kérdéseit. A hosszú évtizedek során született, kritikusan újraolvasott és jelzetten korrigált szövegeket áthatja a párizsi szem is, azaz nemcsak itt élőként, hanem más nézőpontból is megfogalmazott, jellemzően egyéni szemlélet. Ezért

a tartalmi ismertetés – jobbra csak bővített tartalomjegyzék – helyett inkább erről a szemléletről írok. Hogy aztán ez megteszi-e tartalmi ismertetés helyett, azt természetesen Önök döntenek el.

Három kérdésben, ha vázlatosan is, szeretném bemutatni ezt a bizonyos szemléletet. Az egyik a civil társadalom, a másik a kollektív identitás, a harmadik pedig a republikánus szabadelvűség kérdése. Ez ugyan csak három fogalom, de a róluk alkotott véleménye, ahogy mondani szokták, mint cseppben a tenger, tükrözi a szerző gondolkodását.

Kende Péter a civil társadalom kérdéskörének immár több évtizedes elméleti és gyakorlati kálváriáját a mesebeli fehér bálnához hasonlítja. Nálunk is sok szó esik róla, mindenki keresi, hol látni vélik, hol a láthatáron túlra úszik. A sok beszédben azonban sok a hiba, aminek elemzéséből még leginkább a politikai közbeszédünk zavarosságára, iskolázatlanságára derül fény. A civil társadalom, az úgynevezett civil szféra a magánszféra és a közszféra köztése, vagy másként fogalmazva a magánember és az állam közötti politikai közvetítő rendszer. Ez a fogalom az ókori Rómában, majd a középkorban – ahogy Kende Péter írja – nemhogy nem különbözött, hanem azonos volt a „politikai társadalommal”. A XVIII. században, a felvilágosodás idején a civiltudomány fogalma új elnevezéssel, polgári társadalom néven az abszolutista, rendies állammal összefüggésben és szemben merült fel, majd „másfél évszázadon át Csipkerózsika-álmát aludta”, és csak a szovjet birodalmiság árnyékában ébredt fel – így Magyarországon is –, mint a társadalmi önszerveződés kívánatossága. Azóta beszélünk róla, s a sok beszéd hatására – jegyzi meg a szerző kissé ironikusan – a nyugati demokráciák elemzői meghökkenve észlelték, hogy bizony

ők is civil társadalomban élnek –, amit amúgy már észre se vettek, oly magától értetődőnek tekintették a felvilágosodás óta. De míg Európa nyugati felében civil társadalomként az állam politikai arcvonala mögött egy mélyen tagolt háttér van, addig a mi térségünkben a magánérdekek önszerveződésére történelmileg alig-alig volt lehetőség az elnyomó politikai erőszak miatt. De hiába nyíltak meg a rendszerváltással a demokratikus önszerveződés lehetőségei, s alakult sok tízezer civil szervezet, megmaradt a politikától való érzelmi iszonyodás, egyfajta generális politikaellenesség –, aminek következtében a civil szféra mint politikai közvetítőrendszer a fogalmaink zavarossága miatt irányvesztett és határozatlan. Ezt tapasztalni a civil szervezetek pártoktól való irtózásában is, azaz, hogy politikamentesen szeretnék politikai befolyást nyerni, és ilyen szerepet eljátszani. A szerző nem azt állítja, hogy egy társadalmi probléma megoldása a helyes elmélethez függ, azt viszont igen, hogy, ha zavaros a politikafelfogásunk, ha tisztázatlanok a fogalmaink, akkor céljaink kitűzése és eszközválasztásunk is alighanem csak hányaveti és zavaros lesz. És tapasztalhatjuk, hogy nem csupán a hétköznapi politizálásunk zavaros – mert az olyan amilyen – hanem benne a politikai elemzők, de főként a közbeszédben mintaadó politikusok szövegeleése is lesújtóan differenciálatlan.

Talán még eklatánsabban mutatkozik ez meg a kollektív identitást, az úgynevezett identitáspolitikát illető zagya beszédben, amire második példaként hívnám fel a figyelmet. Kende Péter gyanakvással tekint az identitásfogalom unos-untalan hangoztatására, mert ebben az azonosság és a kapcsolódás jelentése keveredik –, és okoz hibás politikai célkitűzéseket. Véleménye szerint az ember legfel-

jebb saját magával lehet azonos, kapcsolódni viszont számos társadalmi irányba kapcsolódhat. Az, hogy a személyiséglélektan tudományos és elemző identitásfogalma politikai jelszóvá s adott esetekben intézményes és sajna legtöbb esetben etnikai alapú identitás-politikai fegyverré lett, sok bajt hoz a fejünk-re. Az identitáspolitiká ugyanis – már az előíró jellegével kifejtett morális nyomásával is – záródó, számos esetben pedig kényszerkö-zösségeket szül, amelyek erősen korlátozzák az egyén szabadságát. A politikai erőcsoportok által folytatott identitáspolitikák ugyanis sokszor arra futnak ki, hogy például meghatározzák, ki a jó székely, ki a jó román, ki a jó magyar, ki a jó zsidó stb. Erre pedig Kende Péter válasza az, hogy „Én se jó zsidó, se jó magyar nem tudok lenni (de nem is akarok).” A módfelett elterjedt mértékben tapasztalható kollektív identitás-obszesszió – mondhatjuk – támadás lett a társadalom mint integrált, köztársasági elvű állampolgári közösség ellen és persze egy alkotmányos patriotizmusra épülhető európai közösségesedés ellen is.

A szerző kollektív identitással kapcsolatos szemlélete konstruktívan bontakozik ki a magyar–zsidó konfliktushalmazt illetően is. Álláspontja szerint a zsidóság Magyarországon elgondolt és egykoron felületében kölcsönösen gyakorolt asszimilációja nem sikerült, és nem is kívánatos, hogy beolvadás-feloldódás formájában ez sikerüljön. Ő a beolvadás helyett „tendenciális egységesületről” szól. És ez nem csupán csak egyszerű kíváncsi, mert – ahogy hangsúlyozza – már a XX. századi magyarországi történelem se írható le ennek a kölcsönös és pozitív egymásra hatásnak a figyelembe vétele nélkül. Ebből az alapállásból következik az is, hogy Kende Péter magyarságra és zsidóságra vonatkozó értekező esszéi nem az antiszemitizmus jelen-

ségére súlyoznak, nem a vézskorszakkal kapcsolatos és a kölcsönös indulatokat kiváltó felelősség méricskéléssel foglalkoznak elsőrendűen, hanem azzal a „tendenciális összeolvadással”, amelyet mindkét részről támogandónak tart. Kétségtelen persze, hogy az egységesülés felé lépő kulturális és politikai eredmények kölcsönös erőfeszítéseket igényelnek, ami praktikusán azt is jelenti, vagy jelentené, hogy láthatóvá kell tenni, hogy mi hordozza egyik és másik részről is e tendenciákat, és azt is, hogy kik. Joggal rója fel a szerző, hogy kulturálisan vagy közéletileg jelentős személyek esetében lexikonjainkból és kézikönyveinkből hiányzik, ki milyen származású, pedig ez hozzájárulhatna ahhoz, hogy a kölcsönös közeledés-közelítés tudhatóbb legyen. De elég talán a Gerő András Romsics Ignác elleni szerencsétlen kezdeményezésű és hatású támadására emlékezni, ahol még az is Romsics Ignác bűnlajstromának egyik tételévé lett, hogy nagy történéseink esetében egy írásában feljegyezte a kinek-kinek egyéni szocializációjára alighanem hatással levő katolikus, kálvinista vagy zsidó kultúrába való beleszületését, ami szűkebb-tágabb körben valamikor köztudott volt. Az ilyesmi Kende Péter második, fogadott hazájában, amelyhez épp oly erővel kapcsolódik – vállal identitást, ha úgy tetszik –, mint a magyarhoz, ennek a nyilvános ismerete a dolgok természetéhez tartozik. Az persze, hogy egy ilyen eljárás csökkenteni vagy növelje-e a csoportos előítéleteket, eleve el nem dönthető – de az áradó identitásdivat idején aligha elkerülhető. A politikai prédikációval és morális nehezítésekkel telített (és ami azzal jár: a mások kirekesztésével átítatott) identitáspolitikák ellenében jobb lenne tudomásul venni, hogy minden lényeges viszonylatunkban pluralitásra vagyunk ítélve.

Harmadikként pedig a Kende Péter munkásságára oly jellemző motívumot, a republikánus szabadelvűségről írottakat szeretném kiemelni mint olyan összefüggést, amely életműve egészét átítatja. A republikánus szabadelvűség első pillantásra persze önellentmondásos szóösszetételnek tetszik, hiszen a közösségelvű köztársaságiaság felületében ellentétes az egyéni szabadságot igenlő és individualizmusra hajló szabadelvűséggel. A republikanizmus és a szabadelvűség szép csendű szavak ugyan (noha a szabadelvűség szinonímájáról, a liberalizmusról ez most éppen nem mondható), de ha valaki nem csak ismételteti a köztársaság szót, hanem bele is gondol, hamar feltárul, hogy jelentésében az egyéni szabadság csak másodlagos. A történelmileg alakult republikanizmus eszméjében a köztársaság üdve az elsődleges, és a köztársaságiasági erény az egyéni érdek háttérbe szorítását jelenti a közösség oltárán; ez a szó jelentése, a gyakorlatban pedig a politikai érvényesülése. Ehhez képest a modernkori liberalizmus az egyén érdekérvényű törekvéseit és kényszernek érzett közösségeiből való kilépését társadalmi mértékben konstruktívnak, felszabadulásnak, értékesnek és kívánatosnak tételezi. Ezen a formális szembeálláson nincs mit tagadni, és az elvek fundamentalista értelmezői szeretnek is ezen nyargalni. De nem kötelező doktrinernek lenni.

Ahogy a szabadság és egyenlőség doktrínér felfogásában az egyik csak a másik rovására érvényesülhet (ha nő a szabadság, csökken az egyenlőség és fordítva), a nem doktriner gyakorlatban épp az szokott bebizonyosodni, hogy minden belső kollíziójukkal egyetemben a szabadság és egyenlőség csak valamilyen mértékű, de együttes meglétük által érvényesülhetnek (ha nincs szabadság, nincs egyenlőség se, és fordítva is így van). Kende Péter pedig minden lehető vonatkozásban a doktrínéség vitatója. És épp ez mutatkozik meg a republikánus szabadelvűség bemutatásában, avagy a „szabadságelvű demokrácia” értelmezésében. Ez a termékeny ellentmondások által is mozgósított gondolatosság jelenti eszmefuttatásainak belső dinamikáját. És persze a mértéktartás és a méltányosság, amikor (nem egy alkalommal) szabadelvű barátait kénytelen óvni a „túl-liberalizmustól”.

Talán e három fogalom bemutatása elég ahhoz, hogy sejtse Kende Péter intellektuális stílusát. Amit viszont nem tudok bemutatni, az a karteziánus világosságú gondolatformálás – ahhoz az olvasónak kézbe kell vennie Kende Péter írásait.

Köszönöm az „ismertetőre” való felkérését és üdvözlöm. (*Kende Péter: Magyarság, zsidóság, emberiség. Budapest: Pesti Kalligram Kft., 2015, 480 p.*)

Gombár Csaba